

УДК 378

Наталія Петрова

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

Акцентовано увагу на необхідності формування інтелектуальної культури майбутніх педагогів як передумови досягнення інноваційних результатів у професійній діяльності. Охарактеризовано методологічні ідеї, а також окремі теоретичні положення культурологічного, компетентнісного, діяльнісного, особистісно зорієнтованого, аксіологічного, акмеологічного, інтегративного, суб'єктного, системного та синергетичного підходів, які вплинули на визначення сутності, структури, функцій інтелектуальної культури майбутніх педагогів та особливостей її формування у процесі професійної підготовки.

Ключові слова: інтелектуальна культура, майбутній педагог, професійна підготовка, методологічні підходи.

Акцентируется внимание на необходимости формирования интеллектуальной культуры будущих педагогов как предпосылки достижения инновационных результатов в профессиональной деятельности. Охарактеризованы методологические идеи, а также теоретические положения культурологического, компетентностного, деятельностного, личностно-ориентированного, аксиологического, акмеологического, интегративного, субъектного, системного и синергетического подходов, которые повлияли на определение сущности, структуры, функций интеллектуальной культуры будущих педагогов и особенностей ее формирования в процессе профессиональной подготовки.

Ключевые слова: интеллектуальная культура, будущий педагог, профессиональная подготовка, методологические подходы.

It was payed the attention to the need of development intellectual culture of future teachers as a prerequisite for achieving innovative results in professional activities. It was characterized the methodological ideas and some theoretical positions of cultural, competence, activity, individually oriented, axiological, acmeological, integrative, subjective, systematic and synergetic approaches that influenced the definition of the nature, structure and functions of the intellectual culture of the future teachers and especially its formation in the process of the professional approach. It is concluded that the described methodological approaches are targeted, semantic and procedural guidelines that study on the intellectual culture of the future teachers, which make it possible to study the system of the investigated phenomenon of formation and functioning of its main components in the educational and professional activities.

Key words: intellectual culture, the future teacher, professional approach, methodological approaches.

У процесі модернізації освіти пріоритетними завданнями є інтелектуалізація освітнього простору, формування нового діалогічного стилю інтелектуальної діяльності, моделей інноваційної поведінки особистості. Інноваційна діяльність майбутніх педагогів вимагає неодмінно високого рівня інтелектуальної культури, адже досягнення інноваційного результату передбачає цілеспрямовану роботу щодо вдосконалення та розвитку інтелектуальних ресурсів, активізації творчого потенціалу, сприйнятливості до нових ідей, готовності до підтримки, створення та реалізації новизни у професійній діяльності.

Вважаємо, що рівень інтелектуальної культури майбутніх педагогів повинен стати критерієм оцінки якості їх професійної підготовки. Задля ефективного формування вказаного феномена у майбутніх педагогів важливо визначити методологічну основу дослідження інтелектуальної культури. Методологічне обґрунтування феномена інтелектуальної культури полягає у з'ясуванні закономірних зв'язків та теоретичних положень, необхідних і достатніх для розуміння сутності, структури досліджуваного явища, організації методів та засобів діяльності для його формування у процесі професійної підготовки вчителя.

Дослідження з філософії та методології освіти проводили В. Андрущенко, Г. Бал, І. Бех, В. Біблер, Б. Гершунський, С. Гончаренко, В. Кремень, В. Кузнецов, В. Лутай, Н. Ничкало, В. Садовський, Л. Сохань та ін. Проблеми методології педагогічної науки вивчали Ю. Бабанський, М. Безпалько, М. Данилова, В. Загвязінський, І. Зязюн, В. Краєвський, М. Скаткін, В. Сластьонін, В. Сухомлинський, Л. Подимова, К. Ушинський та ін. На важливості формування інтелектуальної культури та її складових наголошували Г. Бал, О. Березан, Ю. Занік, І. Захарова, В. Зінченко, О. Лаврентьєва, І. Лов'янова, О. Марченко, О. Митник, Р. Пильнік, Е. Фромм та ін.

Мета статті: на основі загальнонаукових підходів обґрунтувати методологічні засади дослідження інтелектуальної культури майбутніх учителів.

Освіта є способом входження особистості у цілісне буття культури, а суб'єкт освіти є не лише споживачем, а й носієм і творцем її нового змісту. Культурологічний підхід є загальнонауковою методологічною основою, адже інтегрує у собі дослідження різноманітних проявів культури. Провідні ідеї цього підходу висвітлені у працях Г. Балла, О. Бондаревської, Н. Крилової, А. Маслоу, Е. Фромма та ін. Як вважає Г. Балл, актуальним питанням сьогодення є визнання інтелектуальної культури одним із найважливіших надбань людства та настановлення на максимальне використання цього багатства, у його гармонійній взаємодії з іншими складовими культури, у пізнавальних та практичних цілях [1]. Безумовно,

жодна з видів культур не може не містити у собі інтелектуальної складової, тобто окремих компонентів культури інтелектуальної.

На компетентнісний підхід у своїх дослідженнях орієнтувалися Б. Гершунський, І. Зімня, В. Краєвський, А. Маркова, О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко, А. Хуторський та ін. Компетентнісний підхід передбачає орієнтацію професійної освіти на набуття майбутнім педагогом професійних знань, умінь, навичок, ціннісних орієнтацій, мотивів діяльності, інтегративних показників культури; засвоєння способів інтелектуальної діяльності; реалізацію неповторної індивідуальності студента; прагнення до безперервної самоосвіти, самореалізації та професійного самовдосконалення, суб'єктивацію культурних зразків в особистісно-змістові.

У складі професійної компетентності дослідники виокремлюють поняття «інтелектуальна компетентність». М. Холодна визначає інтелектуальну компетентність як особливий тип організації знань, який забезпечує можливість прийняття ефективних рішень у визначеній предметній галузі діяльності [7, с. 207]. У науковій думці існує два підходи щодо трактування змісту «інтелектуальна компетентність»: у вузькому значенні – це певна сукупність знань, умінь, когнітивних схем, яка сприяє вирішенню завдань у конкретній предметній галузі; у широкому – певне надпредметне утворення, метаздатність [5, с. 46].

Оскільки поняття «культура» включає в себе поняття «компетентність», вважаємо, що інтелектуальна культура відображає інтелектуальну компетентність, а також здатність до творчого здійснення діяльності.

У дослідженні проблеми формування інтелектуальної культури фундаментальним є діяльнісний підхід, адже зорієнтовує на основні механізми розвитку особистості майбутнього педагога шляхом проектування, моделювання, організації і управління процесом інтелектуально-творчої діяльності. Як свідчать дослідження О. Анісімова, В. Беспалька, Л. Виготського, П. Гальперіна, В. Давидова, П. Ельконіна, Н. Кузьміної, О. Леонтєва, В. Семиченко, С. Рубінштейна, Н. Талізінної, В. Шадрикова, лише у діяльності розвиваються психічні процеси, формуються інтелектуальні, емоційні та вольові якості особистості. Чим різноманітніша, продуктивніша та вагоміша для особистості діяльність, тим ефективніше відбувається оволодіння культурою. Отже, діяльність є основою, засобом та обов'язковою умовою формування інтелектуальної культури майбутнього фахівця, і для результативності необхідно забезпечити широкий спектр її видів.

Діяльнісна теорія на сучасному етапі розвитку науки зазнає трансформації завдяки посиленню уваги дослідників щодо особистісних параметрів суб'єкта діяльності. Н. Алексєєв, І. Бех, Є. Бондаревська, Е. Зеєр, С. Подмазін, І. Якиманська вказують на необхідність дотримання вимог особистісно зорієнтованого підходу, метою якого є розвиток професійної спрямованості, компетентності, створення умов для повноцінного

прояву і розвитку психофізіологічних властивостей та професійно важливих якостей суб'єктів освітнього процесу. Врахування основних положень особистісно зорієнтованого підходу в контексті дослідження інтелектуальної культури майбутнього вчителя передбачає формування особистісно значимої системи цінностей, когнітивної сфери, способів інтелектуально-творчої діяльності, механізмів самореалізації, саморегуляції, саморозвитку, самовиховання, які необхідні для діалогічної взаємодії з оточуючим середовищем (суспільством, культурою, природою тощо).

Поділяємо думку В. Семиченко, яка наголошує та тому, що недоцільно абсолютизувати один з підходів, а концептуальні відмінності між особистісним та діяльнісним підходом можна проводити лише на теоретичному рівні [6, с. 184].

Також методологічною основою розуміння феномена інтелектуальної культури вважаємо аксіологічний підхід, який є цільовим орієнтиром та регулятором духовно-практичної взаємодії педагога із суб'єктами освітнього процесу. Діяльнісний аспект цінностей відображають ціннісні орієнтації, які визначають систему установок, спрямованість, стиль поведінки та діяльності особистості, тобто її життєву позицію. Вони є внутрішнім орієнтиром, який спонукає до саморозвитку, самовдосконалення та самореалізації. Ціннісні орієнтації організовують та контролюють мотиваційну сферу майбутніх педагогів, впливають на когнітивну сферу, визначають цільові аспекти інтелектуальної культури, що проявляється у навчально-пізнавальній та професійній діяльності.

Поряд із загальнопедагогічними ціннісними орієнтаціями у індивідуальній свідомості вчителя повинні набути особистісного змісту його ставлення до навколишнього світу. Так, проблема низького рівня інтелектуальної культури у суспільстві нерозривно пов'язана з формуванням споживчої системи цінностей, яка базується на антропоцентричних поглядах, звідси результат – глобальні кризові явища. Ця складна ситуація сьогодення вимагає нового типу культури та організації суспільної свідомості, зорієнтованої на докорінну зміну ставлення людства до природи, усвідомлення цінності різних форм буття як основи сталого розвитку суспільства. Оскільки педагог є відповідальним за світогляд майбутніх поколінь, для нього повинні стати домінуючими такі ціннісні орієнтації: усвідомлення природи як самодостатньої цінності, життя на Землі як абсолютної цінності, ціннісне ставлення до здоров'я та екологічно виправдана поведінка. Отже, аксіологічний підхід сприяє вивченню інтелектуальної культури через детермінацію ціннісного ставлення майбутніх педагогів до навколишньої дійсності, усвідомлення ними цінності інтелектуальної діяльності та її результатів.

Вагомого значення в контексті дослідження проблеми інтелектуальної культури набувають положення акмеологічного підходу, який передбачає керування індивідуально-професійним розвитком майбутнього вчителя, усвідомлення механізмів саморозвитку особистості,

орієнтацію на постійне самовдосконалення, самореалізацію, найвищий рівень професійних та особистісних досягнень. Вважаємо, що акмеологічний підхід інноваційно зорієнтований. Розуміння феномена інтелектуальної культури вчителя як компонента його професійно-педагогічної підготовки сприяє суб'єктній позиції студента, інтелектуальній активності, готовності та здатності до саморозвитку шляхом інтелектуального самовдосконалення, реалізації творчого потенціалу, творчо-перетворювальному ставленню до навколишнього світу. Саме від цих чинників залежить освоєння і створення інновацій майбутнім педагогом, можливості досягнення професійного акме.

Задля врахування психологічних механізмів і закономірностей розвитку інтелектуальних структур акцентуємо увагу на інтегративному підході, з позицій якого вибудовували стратегії своїх досліджень Л. Веккер, Л. Виготський, І. Бережна, Р. Грановська, М. Смульсон, М. Холодна, В. Шадріков та ін. Важливим є те, що зазначений підхід сприяє усвідомленню інтелекту не як успадкованої властивості, а як психічного утворення, відкритого для розвитку та саморозвитку.

Інтелект має когнітивну природу, однак, його не варто зводити до конкретних психічних функцій (мислення, уяви, мовлення, пам'яті тощо), або до їх поєднання. Міжфункціональна (міжпроцесуальна) природа інтелекту забезпечується такими метакогнітивними інтеграторами: метапізнання, метакогнітивний моніторинг, рефлексія, мислення, інтелектуальні стратегії та вміння, інтелектуальні атитюди, інтуїція і психологічні захисти. Ці різнопланові психічні утворення взаємодіють та інтегруються, забезпечуючи відповідну ампліфікацію та перетворення ментальних моделей світу, тобто інтелектуальний розвиток [2, с. 356–357].

Щодо взаємозв'язку інтелекту з побудовою моделі світу Р. Грановська, І. Березна, В. Зінченко, Я. Пономарьов вказували на інтеграції способів обробки інформації, представлених різними півкулями та акцентували увагу на тому, що психологічним механізмом творчості є взаємовплив усвідомленого та неусвідомленого, тобто синтезу логічного та інтуїтивного. Г. Балл вважає, що необхідно опиратися на гармонійний інтелект, який становить єдність дискурсивних та інтуїтивних складових [1]. Тому, аналізуючи праці В. Зягвизинського щодо евристичних елементів педагогічної діяльності, В. Зінченка у намаганнях включити у поняття інтелекту – «ірраціональне», «інтуїтивне», Г. Балла про необхідність формування гармонійного інтелекту, вважаємо, що синтез логіки та інтуїції є обов'язковою складовою інтелектуальної культури. Важливо, щоб процес професійної підготовки майбутніх учителів спрямовувався як на формування у них логічних операцій мислення, так і на розвиток інтуїції задля перетворення їх в інструментарій здобуття знань.

Особливого значення в контексті дослідження інтелектуальної культури набуває проблема розвитку суб'єктності майбутніх фахівців освітньої галузі, як метапредметного результату. А. Карпов, І. Скитяєва

наголошують, що метакогнітивні процеси – це такі процесуальні засоби, оволодівши якими, суб'єкт набуває «самості», суб'єктності не тільки стосовно зовнішнього світу, а й внутрішнього – власної психіки, її змісту. [3, с. 330]. Суб'єкт є носієм активності, який здатен до постановки та реалізації цілей, прийняття рішень, відтак – розвитку і самореалізації. Суб'єктність проявляється у самодетермінації, самостійній організації та управлінні, тобто, в саморегуляції особистістю власної діяльності в усіх її змістових і структурних моментах [4, с. 22]. Вважаємо, що суб'єктний підхід в контексті інтелектуальної культури реалізується в категоріях інтелектуальної активності, ініціативності, творчості.

Отже, враховуючи розуміння культури як особистісного новоутворення, що забезпечує якісне зростання фахівця завдяки цілеспрямованій творчій діяльності; інтелекту як інтегрованого психічного утворення, яке є відкритим для розвитку та саморозвитку, а також враховуючи положення культурологічного, компетентнісного, діяльнісного, особистісно зорієнтованого, аксіологічного, акмеологічного, інтегративного та суб'єктного підходів вважаємо, що інтелектуальна культура вчителя включає комплекс знань, інтелектуальних умінь та навичок, які відображають інтелектуальну компетентність педагога, здатність до творчого здійснення педагогічної діяльності та взаємодії з навколишнім середовищем на засадах біо(еко)центризму.

У педагогічних дослідженнях важливо орієнтуватись на системний підхід, адже педагогічні явища є, безумовно, надскладними системами. Аналізуючи праці з педагогічної системології, було звернено увагу на особливості функціонування педагогічних систем та їх компонентів, які враховувались під час визначення структури інтелектуальної культури.

На основі системного розуміння феномена інтелектуальної культури вчителя визначаємо структуру досліджуваного явища як взаємодію таких компонентів: мотиваційно-ціннісного (інтелектуальні мотиви; ціннісні орієнтації; інтелектуальна активність), когнітивно-процесуального (теоретико-методологічні та дидактико-технологічні знання; когнітивні, аналітико-прогностичні та інтенціональні уміння; інтелектуальні навички; здатність до педагогічної творчості (синтез логіки та інтуїції)), емоційно-вольового (інтелектуальні емоції; інтелектуальні почуття; вольові якості), діагностико-рефлексивного (самооцінка; інтелектуальний самоконтроль; саморегуляція; рефлексія) та їх функцій (ціннісно-орієнтувальна, пізнавально-перетворювальна, стимуляційно-мобілізаційна, коригувальна).

Робимо висновок, що кожен компонент інтелектуальної культури своїм функціональним призначенням збагачує загальну систему, а взаємодіючи один з одним забезпечує її цілісність та результативність.

Також методологічною основою дослідження є положення синергетичного підходу. Професійне становлення майбутніх фахівців освітньої галузі є складною, нелінійною, відкритою системою, у якій відбувається безперервний та суперечливий розвиток різних компонентів,

які взаємодіють відповідно до закономірностей розвитку самоорганізуючих систем. Враховуючи положення синергетичного підходу процес формування інтелектуальної культури майбутніх учителів можна досліджувати у вигляді моделі динамічної самоорганізуючої системи, для якої характерна поява нових параметрів порядку поведінки особистості в результаті креативної діяльності чи творчого навчання. Механізми самоорганізації, які активізуються в результаті інтелектуально-творчої діяльності, сприятимуть постійному самовдосконаленню та знаходженню векторів подальшого саморозвитку.

Синергетичний підхід, який утверджує ідею самоорганізації, пробудження власних сил та здібностей майбутнього педагога, ініціювання індивідуальних шляхів розвитку є креативним принципом процесів самотворення. У контексті формування інтелектуальної культури майбутніх фахівців освітньої галузі генеруються такі види синергії:

– інтелектуалізація навчальної і педагогічної діяльності майбутніх педагогів сприяє створенню власної стратегії інтелектуального, а відтак - особистісно-професійного саморозвитку (стратегічна синергія);

– аксіологізація цілей, змісту та результатів інтелектуальної діяльності забезпечує усвідомлення студентами цінності самого процесу діяльності, формування знань, інтелектуальних умінь та навичок як ціннісних утворень, а відтак прагнення до творчої самореалізації та самовдосконалення (мотиваційно-ціннісна синергія);

– організація процесу професійної підготовки як єдиної скоординованої системи у взаємозв'язку цільових, змістових і процесуальних характеристик, адекватних цілям інтелектуальної культури, сприяє формуванню її структурних компонентів та функцій (функціональна синергія);

– трансформація компетенцій учасників освітнього процесу (оволодіння вміннями одних індивідів сприяє засвоєнню іншими способів інтелектуальної діяльності) забезпечує саморозвиток та професійне становлення (операційно-розвивальна синергія);

– груповий характер інтелектуально-творчої діяльності в умовах взаєморозуміння, взаємопідтримки, взаємооцінювання створює ефект фасилітації (командна синергія);

– використання когнітивних і креативних методів (експерименту, моделювання, проєктів, мозкової атаки, синектики, аглютинації, гіперболізації, вирішення творчих завдань на основі теорії розв'язування винахідницьких задач), створення інтелектуально-насиченого освітнього середовища, залучення майбутніх фахівців до творчої дослідницької діяльності на всіх етапах професійної підготовки сприяє максимальній реалізації інтелектуально-творчих здібностей та здатності до педагогічної творчості (когнітивно-творча синергія);

– інтелектуально-творча діяльність та множинність комунікацій суб'єктів створюють можливості для розвитку рефлексивних механізмів інтелектуальної культури, що сприяє активізації, контролю, оцінці та

корекції самоперетворюючої діяльності (рефлексивна синергія).

Результатом дії синергій є виникнення синергетичного ефекту, що обумовлює формування інтелектуальної культури як нової якості професійної підготовки майбутніх учителів.

Таким чином, охарактеризовані методологічні підходи є цільовими, змістовими та процесуальними орієнтирами дослідження проблеми інтелектуальної культури майбутнього вчителя у процесі його професійної підготовки, які уможливають всебічне і системне вивчення досліджуваного феномена, формування і функціонування його основних компонентів у навчально-професійній діяльності. Поліструктурність феномена, яким є інтелектуальна культура, не може обмежуватись одним уявленням про нього. Тільки комплексне поєднання ідей, вимог, положень різних методологічних підходів створює передумови для розуміння сутності, змісту, функцій і структури інтелектуальної культури та розробки технологій її формування у майбутніх педагогів. Перспективи подальших досліджень полягатимуть у з'ясуванні особливостей формування інтелектуальної культури фахівців у зарубіжній педагогічній теорії та практиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балл Г. Методолого-психологічні роздуми в гуманістичному контексті / Георгій Балл. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/sops/2009_1/PDF/Ball.pdf.
2. Енциклопедія освіти / голов. ред. Кремень В. Г ; Акад. пед. наук України. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
3. Карпов А. В. Психология метакогнитивных процессов личности / А. В. Карпов, И. М. Скитяева. – М. : Ин-т психологии РАН, 2005. – 352 с.
4. Конопкин О. А. Осознания саморегуляция как критерий субъектности / О. А Конопкин // Вопросы психологии. – 2008. – № 3. – С. 22–34.
5. Савин Е. Ю. Понятийный и метакогнитивный опыт как основа интеллектуальной компетенции : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Савин Евгений Юрьевич. – М., 2002. – 162 с.
6. Семиченко В. А. Пріоритети професійної підготовки: діяльнісний чи особистісний підхід? / В. А. Семиченко // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи : монографія / за ред. І. А. Зязюна. – К. : Віпол, 2000. – 636 с.
7. Холодная М. А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования / М. А. Холодная. – 2 -е изд., перераб. и доп. – Питер : СПб, 2002. – 272 с.